HOCA AHMED YESEVİ DÜŞÜNCE SİSTEMİ, KAYNAKLARI VE TESİRLERİ

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi
ayildirim2000@hotmail.com
0536 676 76 89

Giriş

Orta Asya Türkistan Coğrafyasında Ahmet Yesevi'nin İslam'ı Türkistan'a yayan insan olduğuna inanılır. Yaşadığı döneme baktığımızda siyasi olarak devlet otoritesinin kaybolup taht kavgalarının yapıldığı, önemli iktisadi sıkıntıların bulunduğu, ferdî ve sosyal problemlerin yaşandığı bir kriz dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. O dönemde bu coğrafyada yaşayan insanlar ve bilhassa Türk boyları İslam'la tanışmış olmakla birlikte, henüz İslamiyet'i ve onun kendileri için önemini tam manasıyla kavrayabilmiş değillerdi. Farklılıklar ve düşünce ayrılıkları devam etmekteydi. Hatta önceki kültürlerin yani Şamanizm'in, Budizm'in ve paganizmin izleri hala bulunmaktaydı. Yesevî işte tam böyle bir dönem ve ortamda doğup büyümüştür.[1]

Pîr-i Türkistan lakabıyla maruf Hoca AhmedYesevî(ö.562/1166), Kazakistan sınırları içinde bulunan Türkistan'ın batısında Çimkent şehrinin biraz doğusunda Sayram kasabasında; Hz. Ali soyundan gelen Şeyh İbrahim'in ve babasının halifelerinden Mûsâ Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'un oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlardan itibaren babasından başlayan dini tedrisatını, farklı hoca ve mekânlarda devam ettirerek tamamlamıştır. Bilhassa hocası ve şeyhi olan Yusuf Hemedanî'nin (ö.535/1140) hayatında ayrı bir yeri ve etkisi vardır. Hanefi mezhebine mensuptur. Hicri 562 miladi 1166 tarihinde Türkistan şehrinde vefat etmiştir. Türkistan şehrinde Timur'un yaptırdığı türbesinde metfundur. AhmedYesevî'nin*Dîvân-ı Hikmet* ve *Fakrnâme* adlı eserlerinden bahsedilmektedir.[2]

Hoca AhmedYesevî'nin Düşünce Sistemi

AhmedYesevî'nin hayatı ve eserlerini incelediğimizde onun düşünce sistemini; yetiştiği kültür dünyasının manevî, sosyo-psikolojik değerler ile tarihî şartların belirlediğini müşâhade etmekteyiz. Yesevî düşüncesinin oluşum süreci; tarihî, dinî ve

---

1 DosayKenjetay, "Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi,* Aralık 1999, yıl: 1, sayı: 2, s. 121 vd.

2 Bkz. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 5. Baskı, Ankara 1984, s. 62-65; Kemal Eraslan, "AhmedYesevî", *DİA,* İst. 1989, II, 159-161; Kemal Eraslan, "AhmedYesevî'nin Hayatı", *Türk Edebiyatı Dergisi*, Ekim 1989, s. 37; Kemal Eraslan, "Ahmed-i Yesevî", *Yesevilik Bilgis*i, AhmedYesevî Vakfı yay., Ankara 1998, s. 78-96.

siyasi açıdan XI. yüzyıldan önceki Türklerin İslam dairesi çerçevesinde çeşitli fırka ve mezheplerin zuhuruna paralel olarak gelişen ve Abbasîlerden bağımsız bir siyasî oluşum olan Karahanlılar'ın devrine tekabül etmektedir. Karahanlılar devri Yesevî düşüncesinin oluşum dönemini (birinci evre), kapsar. Altın Ordu devletinin kuruluşuna kadar uzayan tarikatların gelişimi devri ise, Yesevî tarikatının ikinci evresi yani Türk tasavvuf cereyanının yaygınlaştığı dönemdir.[3]

AhmedYesevî'nin kendi ilmini geniş alana yaymasında ve İslâm'ı tanıtmada, düşünce ve çalışmasını "davranış hürriyeti" prensibi üzerine oturtması önemli paya sahiptir. Bu manada AhmedYesevî'nîn Türk-İslâm Dünyasına en büyük hizmeti eski Türk töre, yasa ve ahlâk değerleriyle, İslâmî ahlâk esaslarını yakınlaştırıp, bağdaştırması olmuştur.[4]Onun hakkında "Orta Asya Sofîliğinin temeli, Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik tarafından o kadar güçlü bir şekilde atılmıştı ki, sonraki sûfî cereyanlar, mutlaka kendisini bu temele oturtmak zorunda olduğunu görmüşlerdir"[5]şeklinde değerlendirme Yesevî düşünce sisteminin önemini ve farkını göstermektedir.

O halde Hoca AhmedYesevî düşünce sistemi nedir? Temel unsur ve prensipleri nelerdir? Sorularının yanıtları önem kazanmaktadır. Yesevî'nin siyasî ve içtimaî düşüncelerinin özünde ahlâkî değerler vardır. Zaten Yesevî düşüncesi, Eski Türk düşünce sistemindeki üçlü evren anlayışı ve nizamıyla uyum içinde gelişen tasavvufî ve ahlakî felsefedir. Daha açık şekilde belirtecek olursak Yesevî düşüncesinin özü ahlakî hürriyettir. Ahlakî hürriyete kavuşmak, "Hakkı bilmek için ilk önce kendini bilmek" ve "Ölmeden önce ölmek" ilkeleriyle elde edilir. O, bunu kâmil insan öğretisiyle sistemleştirmiştir. Onun kâmil insan öğretisinin bilgesel ilkesi; *hikmet,sohbet* ve *ahlâk* üçlü esasına dayanmaktadır. İdesi de aşk ile mana kazanan varlığın birliğine ulaşmaktır. Bu üç esas insanı, nefsin esaretinden ve kendine yabancılaşmaktan kurtarmakta ve ahlâkî olgunluğa kavuşturmaktadır.[6]Ona göre herhangi bir siyasî ve içtimaî hizmet; ahlâkî prensiplere, insanı sevmeye, adalete, doğruluğa, eşitliğe vs. dayanmalıdır. Bu herkes için böyle olmalıdır. Böylece 'şekilde millî, özde ve ideolojide İslâmî kimliği ve düşüncesi ile ortaya çıkan AhmedYesevî, o günün tarihi ve coğrafyası içinde kime efendi, kime kul olacağını bilmeyen şaşkın ve muzdarip halk kitlesinin yol göstericisi ve önderi olma özelliğini kazanmıştır.'[7]

AhmedYesevî, bir ruh terbiyecisi ve eğiticisidir.Ona göre her türlü ahlâkî kötülüğü temsil eden nefis, insanı Hak yolundan alıkoyduğundan, onu terbiye

---

[3] DosayKenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'ninDüşünce Sistemi*, Hoca Ahmet Yesevî Ocağı yay., Ankara 2003, s. 223-224.

[4] DosayKenjetay, "Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi,* Aralık 1999, yıl: 1, sayı: 2, s. 121.

[5] Ahmet Yaşar Ocak.*Türk Sufiliğine Bakışlar,* İst. 1996, s. 40.

[6] DosayKenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, s.225

[7] İrfan Gündüz "AhmedYesevî'nin Tarikat ve İrşad Anlayışı", *Yesevilik Bilgisi*, s. 190.

etmek, ahlâkî kötülüklerden arıtmak, iradeyi geliştirip, nefsin kontrolünü sağlamak gerekir. Bu yönüyle Yesevî, topluma insanı kazandırmak için çabalayan eğitim mücadelesi veren mürşittir. Böylece onun Türk kültürüne kattığı en önemli düşünce ve ilke, doğu medeniyetinin ilk ve tek prensibi olarak gösterilen 'insan merkezli değişimi' sunması ve insanları İslâm ruhundan nasiplenmeye vesile olmasıdır.[8]

Meseleye toplumsal bütünlük açısından baktığımızda AhmedYesevî'nin üzerinde durduğu en önemli husus birlik (*vahdet*) düşüncesidir. "Yesevî'nin varlığın birliği ve zikir teorisi" Eski Türk Düşünce Sistemi ile Türk tasavvufu arasındaki "doğal sohbet" sonucu oluşan hikmet türüdür. Bu teoriye göre İslam Düşünce tarihinde vahdet-i vücûd anlayışı İbn Arabî'den önce Yesevî öğretisiyle birlikte oluşmuştur.[9]Onun için esas kanun, içtimaî dayanışmadadır. Kanunu, düzeni bozmak, toplumsal birlik ve düzenliliğin kopmasına götürür. Ortak bilincin oluşmadığı toplumlar, sosyolojik anlamda bir sosyo-kültürel yapı göstermez, onun için Yesevî'nin esas davası tevhid-i ilâhîdir, birliktir. O, insan faktörüne, bilhassa topluma yön veren ve onu yöneten insanlara çok büyük önem verir. Âlimler, ilimlerine uymaz, hâkimler hakka ve adalete göre karar vermezlerse, toplum çöker, devlet gider. O, bu hususta sürekli şikâyetçidir. Birlik üzerinde durup *"Ben, sen diyen kimselerden geçtim işte"*[10] diyerek ayrılık gayrilik gütmeyi yermiştir. Hikmetlerinde birliğin (vahdetin) önemini vurgulamıştır. *"O makamın tevhid adlı ağacı var."*[11] Tevhit ağacının meyvesinden tadanların huzur bulacağını söylemiş,[12] devamlı toplumsal ahlâkın esası olan birliğe çağırmıştır.[13]Bütün bunlar onun tevhide verdiği değeri gösterir.

AhmedYesevî'nin hayatında şüphesiz dinin önemli yeri vardır. Hatta dinin, onun hayatını ve düşüncelerini belirleyen yegâne umde olduğu söylenebilir. Dini inanç ve değerlere sahip olmak insanları birbirine yaklaştırır, ferdî ve toplumsal düzenin oluşmasına yardımcı olur. Bu bağlamda her şeyden önce AhmedYesevî, bir din ve ahlâk öğreticisidir. Yalnızca Türkler'e has kültürel bir gelenek olan ve halkın zarûrât-ı

---

8 Doğu medeniyetinde 'insan, Allah'ın yerdeki halifesidir', dolayısıyla, insan Hakk'ın yerdeki temsilcisi olarak, yaşadığı ortama, Hakk'a bağlı kalarak şekil vermesi gerekir.DosayKenjetay, "Hoca Ahmet Yesevî", *Tasavvuf Dergisi,* s. 122.Yesevî'ninahlak felsefesi hakkında geniş bilgi için bkz.DosayKenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, Ankara 2003.

9 Bkz. DosayKenjetay, *Hoca Ahmet Yesevî'ninDüşünce Sistemi*, s. 224.

10 AhmedYesevî, *Divân-ı Hikmet*,s. 63 (Hikmet, 1)

11 AhmedYesevî, *Divân-ı Hikmet,* s. 285 (Hikmet, 135)

12 O ağacın meyvesinden tadan kullar,
Dünyasını âhirete satan kullar,
Kabir içinde huzur içinde yatan kullar
Seherlerde göz yaşını umman eyler.AhmedYesevî, *Divân-ı Hikmet,* s. 285 (Hikmet, 135)

13 DosayKenjetay, "Hoca Ahmet Yesevî", *Tasavvuf Dergisi,* s. 122.

dîniyye'sini öğrenmesi gayesiyle kaleme alınan ve genelde *CibrîlHadîs*i diye meşhur olan hadis-i şerifin şerhi mahiyetindeki ilmihalcilik geleneğinin başlatıcı ve ilk temsilcilerinden biri olan Ahmed-i Yesevî, *Fakr-name* ve *Cevâhirü'l-ebrâr*'da serdedilen görüşleriyle gerçek bir halk ahlakçısı ve eğitimcisidir. Türkler arasında pek yaygın olan *Şerâitü'l-imân*isimli elif-ba, namaz duaları, iman ve İslam'ın şartlarını en basit bir dille ve herkesin anlayacağı bir Türkçe ile anlatan ilmihalde:"Kimin silsilesindensin?" sorusuna "Hoca Ahmed-i Yesevî silsilesindenim" şeklinde cevap verilmesinin istenmesi Yesevî'nin bu yönünün ne kadar yaygın olduğunun açık delilidir.[14]

Yetiştiği kültür dünyasının manevî, sosyo-psikolojik değerler ile tarihî şartların belirlediği, kendi özgü ilke, prensip ve öğretileri olan, pek çok farklılıkları ve yenilikleri de bünyesinde barındıran Yesevî'nin düşünce sistemi, özet olarak bu minval üzeredir. Şimdi bu sistemin temel kaynakları üzerinde durmak istiyoruz.

Düşünce Sisteminin Temel Kaynakları

AhmedYesevî de beşeri bilgi kaynakları yanında eserlerine kaynak olarak Kur'an ve hadisi esas almış, bundan dolayı eserlerin muhtevalarında her fırsata âyet ve hadislerin özünü dile getirmeye çalışmıştır. Onun düşünce sistemi incelendiğinde temel kaynaklarının Kur'ân ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerine dayandığı görülür. Şimdi bunları daha yakından görelim:

a) Kur'ân-ı Kerîm

Kur'ân-ı Kerîm, AhmedYesevî'nin düşünce sistemini şekillendiren en önemli ve hatta en başta gelen kaynağıdır. Tasavvuf yoluna sülûk eden derviş için hepsinden önemlisi Kur'ân-ı Kerim'dir, onun emir ve tavsiyeleridir.[15]

Genelde her Müslüman bilhassa mutasavvıflar için Kur'an-ı Kerîm¸ onların dünyayla ilgili görüşlerinin anahtarı, dünyevî ve uhrevî işlerle ilgili her türlü sorunlarına çözüm bulma mercii olmuştur.[16]Yesevî, ayet ve hadisleri, irfani bilgi ve anlayış doğrultusunda delil olarak kullanmış veya yorumlamıştır.[17]Bu meyanda Yesevî'nin*Divan-ı Hikmet* adlı eserinde Kur'ân'la ilgili önemli bilgiler bulmaktayız.

AhmedYesevî, Kur'ân'la hemhal olduğunu ve hikmetlerini aslında ondan ilham alarak yazdığını şöyle dile getirir:

Benim hikmetlerim Sübhan'ın fermanı

---

[14] Fuat Köprülü, *İlk Mutasavvıflar,* s. 45 (Z. V. Togan, *Türk Tatar Tarihi*, s. 62'den naklen) İrfan Gündüz, "AhmedYesevî'nin Tarikat ve İrşad Anlayışı", *Yesevilik Bilgis*i, s. 191-192.

[15] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah yay., İst. 1985,s.49

[16] Bkz. AnnemariaSchimmel¸ *İslamın Mistik Boyutları*¸(Trc. Ergun Kocabıyık), Kabalcı yay, .İst. 2001,s. 40.

[17] İsmail Çalışkan, "AhmedYesevî Düşüncesinde Kur'ân'ın Yeri", (Basılmamış tebliğ), s. 1.

Okuyup bilsen, hepsi Kurân'ın anlamı[18]

Kur'ân'ı okumakta esas gaye O'nu anlamak ve anladığıyla amel etmek/eyleme geçmektir. Hoca AhmedYesevîKur'ân'ı anlamaya çok fazla vurgu yapar.

"İnna fetehnâ..." yı okuyup anlam sordum;
Işık saldı, kendimden geçip cemal gördüm;
Hocam vurup "Sus" dedi, bakıp durdum;
Yaşımı saçıp, çâresiz olup durdum ben işte.[19]

Aşağıdaki dörtlükte, Kur'ân anlayışı ve Kur'ân'a hizmeti noktasında bazı önemli ipuçları buluyoruz.

Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçe'yi
Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini
Âyet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,
Anlamına yetenler yere koyar börkünü...

Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,
Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçe'yi..[20]

İlk olarak bu dörtlüklerde AhmedYesevî'ninKur'ân anlayışına bir işaret vardır. Buna göre Kur'ân, ona inanan herkes tarafından anlaşılması gereken bir kitaptır. Yalnız anlaşılma yetersizdir, aynı zamanda dini-ahlaki yaşantıyla uyum gerekir. O sadece ulemanın anlaması ve yorumlamasına bırakılacak bir kitap değildir. Zaten Yesevî'nin hikmetlerinde derin bir tefsir yoktur. Aşağıda da görüleceği üzere o, genellikle seçtiği ayetleri anlatacağı konularla ilişkilendirmiştir. İkinci olarak Kur'an'ın tercümesi ve Arapça dışındaki dillerle tefsir yapılmasının tarihi de dikkat çekici bir hususdur. Bilindiği gibi Kur'an'ın başka dillere tercümesi çok eski bir tartışmadır. Hicri II. yüzyılda yani büyük imamlar döneminde, tercüme ile ibadet olup olmayacağı meselesi ön plana çıkmış ve Kur'an'ın tercümesine hoş bakılmamıştır. Ayrıca zaten ilim dili olarak Arapça hâkimiyeti vardı. Daha sonraları ise Arapça dışındaki dillerle Kur'ân'ın manalarının ifade edilemeyeceği endişesi ile tercümeye hoş bakılmamıştır. Öte yandan Kur'ân'ı kendi dillerinde anlamak isteği elbette ki her mümin için doğal bir haktır. İşte bu anlayışlar, AhmedYesevî'nin yaşadığı yer ve zamanda da ulema arasında bir şekilde yankılandığı anlaşılmaktadır.[21]

Bu ve benzeri örneklerden AhmedYesevî'nin, ileri derecede Kur'ân kültürüne sahip olduğunu, Yüce Kitab'ın hayatını ve düşüncesini yönlendiren kaynaklar arasında yer aldığını, onun okunması yanında, esas olanın Kur'an'ı anlamak ve amel etmek olduğu üzerinde çokça durduğu anlaşılmaktadır. Ama kendisi müfessir

---

[18] AhmedYesevî, *Divân-ı Hikmet,* s. 427(Münâcaât)

[19] AhmedYesevî, A.g.e.,s. 67 (Hikmet, 2)

[20] AhmedYesevî, A.g.e.,s. 181 (Hikmet 71)

[21] İsmail Çalışkan, "AhmedYesevî Düşüncesinde Kur'an'ın Yeri", (Basılmamış tebliğ), s. 2, 3.

değildir. Sonuç olarak YesevîKur'ân'ı iyi özümseyen ve içselleştiren bir şahsiyettir. Hayatının her safhasında Kur'ân vardır ve onun ilkeleri çerçevesinde hareket etmiştir, diyebiliriz.

b) Hadis

AhmedYesevî'nin düşünce sistemini şekillendiren en önemli diğer bir kaynak hadis/sünnetlerdir.

Tasavvufî hayat ve düşüncenin Kur'ân'dan sonra ikinci kaynağı sünnet yani Hz. Peygamber'in sözleri, tavsiyeleri ve yaşama şeklidir.[22] Bir mutasavvıf olarak AhmedYesevî'nin düşüncesi ve eserlerinin kaynağını da Kur'ân'dan sonra hadis/sünnet teşkil eder. Bunu *Dîvân-ı Hikmet*'te geçen hikmetlerin mana, muhteva ve ruhuna bakıldığında anlamak mümkündür. Ayrıca hikmet kelimesinin bu anlamda onun tarafından dikkatle seçilip kullanılmış olduğunu da söyleyebiliriz.[23]AhmedYesevî, en önemli eseri olan *Dîvân-ı Hikmet*'in kaynağının Kur'ân ve hadis/sünnet olduğunu kendisi şöyle ifade etmektedir.

Benim hikmetlerim hadis hazinesidir
Kişi pay götürmese, bil habistir.

Benim hikmetlerim Sübhan'ın fermanı
Okuyup bilsen, hepsi Kurân'ın anlamı[24]

Bu beyitler, Yesevî'nin kaynak ve dayanak olarak Kur'ân yanında Hz. Peygamber'in hadislerine ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Ayrıca hadislerin hikmetlerle iç içe olduğunu görmek ve anlamak için, "*Benim hikmetlerim hadis hazinesidir*" mısraına kulak vermek yeterli olacaktır. Yukarıdaki beytin devamında ondan nasibi olmayanın, yani hadislere dayanan hikmetleri okuyup anlamayanı ve dolayısıyla hadisleri dikkate almayanı "habis" yani pis olarak nitelendirmektedir. Bu da onun hadise verdiği değerin ayrı bir delili ve hadislerin *Dîvân-ı Hikmet*'in en önemli kaynakları arasında yer aldığının göstergesi olarak ele alınabilir.[25]

AhmedYesevî'nin*Dîvân-ı Hikmet*'teki başka beyitlerde de Hz. Peygamber'in hadislerine büyük önem atfetmiş olması ve onları mana kaynağı olarak görmesi,[26] bir

---

[22] Sünnetin tasavvuf için de kaynak oluşuyla ilgili olarak bkz. Yusuf el-Kardâvî,*Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 81-85

[23] Daha önce de belirtildiği üzere Kur'an'daki NahlSüresi'nin 125'inci ayetinde geçen "hikmet" kavramı seçilerek "Hikmet" adı verilen bu dörtlükler ortaya çıkmış, daha sonra da bu hikmetlerin bir araya gelmesiyle *Dîvân-ı Hikmet*oluşmuştur.

[24] AhmedYesevî, *Divân-ı Hikmet,* s. 427, (Münâcaât)

[25] Bkz. A. Hikmet Atan, "Hoca AhmedYesevî'de Sünnet Bilinci", *Uluslararası HocaAhmedYesevîSempozyumu'*, 20-21 Şubat 2010, İstanbul(Yayınlanmamış tebliğ), s. 2.

[26] A. Hikmet Atan, "Hoca AhmedYesevî'de Sünnet Bilinci", s. 2

insan için hadisleri dünya ve âhirette mutluluğa götürecek ışıklar ve prensipler olarak kabulüne dayanmaktadır.

Aşksızların hem canı yok, hem imanı;
Rasûlullah sözünü dedim, mânâ hani[27]

Gerçek ümmetsen, bu sözleri iyi bilip al;
Bu sözler seçkin ümmete bal benzeri
Münafıka uymaz bu söz, gelir melal;
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar[28]

Sünnet ile hadis arasındaki anlam yakınlığı ve bütünlüğünden hareketle, bu beyitte sünnete dolaylı da olsa özel vurgu yaptığından bahsedilebilir. Zira hadislerin manası, Hz. Peygamber'in sünnetine işaret etmektedir ve sünnetin öğrenilip yaşanması, hadislerin okunup anlaşılmasına bağlıdır. Şu beyitleri de yine hadislerin mahiyeti üzerinde duran ve manalarına yani sünnete uyulmasını şart koşan bir hadis-sünnet bütünlüğünü ifade etmektedir[29]:

Gerçek ümmetsen, bu sözleri iyi bilip al;
Bu sözler seçkin ümmete bal benzeri
Münafıka uymaz bu söz, gelir melal;
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar[30]

Bir başka beyitte;

Ümmet olsan, gariplere uyar ol
Âyet ve hadisi her kim dese, duyar ol[31]

demek suretiyle de âyet ve hadislere kulak vermeye çağırmaktadır ki, bu da onun Kur'ân ve sünnete dayandığına ve onları kaynak olarak benimsediğine dair bir işarettir.

Sahip olduğu hadis kültürüyle ilgili bazı hususları yukarıda zikretsek de, Yesevî'ninmuhaddisliği ile ilgili somut ve doğrudan açık bilgilere sahip değiliz. Onun bu yönünün olup olmadığını dair malumatı ondan bahseden kaynaklarda da belirgin şekilde bulamamaktayız. Kaynaklarda sadece hocası Şeyh Yusuf Hemedânî'nin, bir mutasavvıf olduğu kadar bir hadis âlimi olduğu bilgisi bulunmaktadır.[32] Bu bilgiden hareketle Yesevî'nin şiirleri ve öğretilerinde, Kur'ân yanında hadislerin belirleyici etkileri, bu hadis bilgininden aldığı derslere

[27] AhmedYesevî, *Divan-ı Hikmet,* s. 207,(Hikmet 86)
[28] AhmedYesevî, A.g.e.,s. 195,(Hikmet 80)
[29] A. Hikmet Atan, "Hoca AhmedYesevî'de Sünnet Bilinci", s. 2
[30] AhmedYesevî, A.g.e.,s. 195,(Hikmet 80)
[31] AhmedYesevî, A.g.e.,s. 63,(Hikmet 1)
[32] Bkz. Zehebî, *SiyeruA'lâmi'n-Nubelâ*, XX, 66-68

dayandırılmaktadır.[33] Kavram olarak hadis ilmiyle ilgili en çok "hadis" ve "sünnet" terimlerine, bazen de ""rivayet" terimine yer vermiştir. Bu durum onun hadis ilmiyle ilgili asgari malumata sahip olduğunun göstergesi sayılabilir. Bununla birlikte Yesevî eserinde hadislere de yer vermektedir. Bunları kullanım biçimi ve kullandığı hadislerin durumlarından, onun bu dalda derin bilgi sahibi ve meslekten bir hadisçi olmadığı anlaşılmaktadır. Hadisleri ne bir hadisçi gibi kullanmış ne de rivayet etmiştir. Çünkü hadis rivayetinin kendine has usulleri ve kriterleri vardır. Bu usullere pek riayet etmediği görülmektedir. Bunun doğal neticesi olarak o, hadislere yer verirken usul konularına hiç girmemiştir. Hadislerle ilgili teknik terimleri neredeyse hiç kullanmadığı gibi, hadislerin teknik meseleleri hakkında kanaat de belirtmemiştir. Bütün bunlardan bir hadisçi gibi hareket etmediği ve formasyonuna sahip olmadığı varsa da bunu yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen, hadise/sünnete değer veren ve bağlı olan bir kişi olduğunu çok rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak sahip olduğu sünnet anlayışı çerçevesinde amacı, hadisin sahih mi, zayıf mı ve mevzu mu meselesi olmamış, hadisin/rivayetin verdiği mesaj olmuştur. Onun amacı; sırf maksadını en uygun, en kestirme yoldan ve en etkili şekilde anlatabilmek için âyet ve hadisleri kullanmak olmuştur. Zaten şiir dili ancak bu kadarına müsaade eder.

Hoca AhmedYesevî'ninTesiri ve Etkileri

751 yılında Talas savaşından sonra bölgede İslamiyet'in hızla yayılmasıyla pek halk Müslüman olmuştu. Ancak Hoca AhmedYesevî'nin yaşadığı döneme kadar neredeyse dört asra yaklaşan bir süre geçmesine rağmen, kâmil manada bir İslam anlayışının bu coğrafyaya tamamen yayıldığını ve yerleştiğini iddia etmek mümkün değildir. Aksine İslamî düşünce ve fikirler canlı bir biçimde tartışılıyor, Müslüman, Şaman, Mecusi, Budist inanca sahip topluluklar aynı şehirlerde, geniş bozkırlarda yan yana yaşamaya devam ediyor, bir yandan da İslam dini sofiler, âlimler, tüccarlar tarafından Türkistan'da anlatılıyor ve taraftar topluyordu. Hatta insanlar bir yandan İslam'la tanışırken, diğer yandan İslam öncesi inançların etkisi devam etmekteydi. Bununla birlikte dinle alakası olmayan yorumlar, İslamiyet adı altında çoğu göçebe, tarım ve hayvancılıkla uğraşan yeni Müslüman halka veriliyordu. İşte tam bu noktada Hoca AhmedYesevî'nin hurafelerden uzak, Kur'an ve sünnete dayalı bir İslam anlayışının bölge halkı üzerinde büyük bir etkisinin olduğu neredeyse herkes tarafından zikredilen bir husustur. O, bu misyonu toplumun ihtiyacını görerek üstlenmiştir. Onun insanların dindarlaşması ve Müslümanlaşması adına yaptıkları, yeni bir çığır açma niteliğinde görülmüştür. Ayrıca dini ilimlerdeki derin bilgisi ve yüksek bir ahlak anlayışıyla o, zamanın çoğu göçebe olan insanlarına İslam'ı anlayacakları bir şekilde aktarmış olması onu, bölgenin en çok tanınan şahsiyeti

[33] Bkz. Arif Ersoy, "Hoca AhmedYesevî'nin Sosyal Yapılanmaya Şönelik Yaklaşımları", *Ahmed-i Yesevî*, s. 92.

haline getirmiştir. ABD'li Türkolog AndrasBodrogligeti'nin şu cümlesi onun bu fonksiyonunu güzel bir şekilde ifade eder: "*Yesevî'nin mücadelesinin Müslümanlar arasında yüksek bir yeri vardır. Hz.Muhammed'in çöl Arapları için yaptıklarını, Yesevî, bozkır Türkleri için yapmıştır.*"[34] Orta Asya'da aynı anlayışı ifade eden "*Medine'de Muhammed Türkistan'da Hoca Ahmed*" deyimi yaygındır.[35] Bunun bir tezahürünü bundan beş asır önce MahmûdHazînî'nin devrin Osmanlı padişahı III. Murad'a ithaf ettiği "*Cevâhiru'l-EbrârminEmvâci'l-Bihâr"* adlı eserinde Hoca AhmedYesevî'yi "*Ahmed-i Sânîdir Ol Sultan-ı Türk*" şeklinde tanıtmasında da görmek mümkündür.[36]

AhmedYesevî'nin tesiri ve etkilerini onun hususiyetlerinde aramak gerekir. Onun en önemli hususiyetlerinden birisi, 'insan-ı kâmil' mertebesine erişmek için gösterdiği çabadır. Eğitiminin temellerini, içinde yaşadığı toplumun kültüründen alan AhmedYesevî, Türk töresini, Türk dilini sahip olduğu tasavvuf düşüncesi ile birleştirmiş, bezemiş ve Türk tasavvufunun temeline ilk taşları koymuştur.[37] Bu yüzden Ahmet Yesevî, tasavvufun hem ilk dönemine, hem de ikinci dönemine girebilen bir kavşak noktasında yer almaktadır.[38]

Bu hususta Fuat Köprülü; "*AhmedYesevî'nin Türk tarihindeki ehemmiyeti, birkaç cilt tasavvufî manzumeler yazmış olmasında değil, İslâmiyet'in Türkler arasında yayılmaya başladığı asırlarda, onlar arasında ilk defa bir tasavvuf mesleği vücuda getirerek ruhlar üzerinde asırlarca hüküm sürmüş olmasındadır. Yesevî'denönce Türkler arasında tasavvuf yoluna girmiş kimseler yok değildi; lakin onlar, ya büyük İslam merkezlerinde Acem kültürünün tesiri ile Acemleşmişler yahut yeni dinin umumîleşmesi için büyük Türk kitleleri arasına girerek orada unutulup gitmişlerdi; içlerinden hiçbiri, kendilerinden sonra da yaşayıp, devam edebilecek kuvvetli bir şey tesirine muvaffak olmamıştı"*[39] demektedir.

AhmedYesevî'nin, Türk-İslâm tarihînde edindiği bu önemli mevki şu sebeplere bağlanmıştır:

1. AhmedYesevî, Orta Asya Türkleri'nin hızlı bir şekilde İslâm'ı kabul edip, ruhlarına sindirmelerinde çok büyük rol oynamıştır. Onun, büyüyüp yetiştiği ve Oğuz Devleti'nin payitahtı Yesî'de, Türkler'e yönelik metotlarla ve arı duru Türk lisânıyla, tasavvufî boyaya boyanmış İslâm inanç, ahlak ve kültürünü tebliğe başlaması, Türk

---

[34] Bkz. AndrasJ. E. Bodrogligeti, "AhmadYasavi'sconsept of 'Deftar-ı Sani" *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Bildirileri, 26-27 Eylul, 1991. Ankara 1992, s. 1-11.

[35] Bkz. DosayKenjetay, "Hoca Ahmet Yesevi", *Tasavvuf Dergisi*, , s. 116-117.

[36] Bkz. Hazînî, *Cevâhiru'l-EbrârminEmvâci'l-bihâr* (*YesevîMenakıbnâmesi*), (Nşr. Cihan Okuyucu), Kayseri 1995, s. 56.

[37] Bütün bunlar bulunduğu toplum ve ortamda kendiliğinden gelişen hususlardır. Yoksa onun hayatı ve düşüncesinden özellikle bir Türk tasavvufu oluşturayım gibi bir maksadı olduğunu görememekteyiz.

[38] DosayKenjetay, "Hoca Ahmet Yesevi", *Tasavvuf Dergisi*, , s. 127.

[39] Fuad Köprülü, "AhmedYesevî", *İA*, I, 212.

toplumları nezdinde onu bir cazibe merkezi haline getirmiş, böylece Türkler arasında İslâmiyet hızla yayılıp benimsenmeye başlamıştır.

2. AhmedYesevî'nin faaliyetleri sayesinde Türkler, İslâm dünyasında ve özellikle Orta Asya'da bulunan birtakım bâtıl mezhep ve düşüncelerin tesirinden korunarak, sahih İslâm itikadına bağlı bir İslâmi geleneği benimsemişlerdir. Özellikle Yesevî ve onun yetiştirdiği insanların büyük gayreti sayesinde, Türk dünyası Şii ve Bâtınî inanç sistemlerinin hâkimiyeti altına girmekten korunmuştur.[40]

O sıralarda Türkler arasında faaliyet gösteren mezhepler şunlardır: Haricîler, Mürcie, Mu'tezile, Şia, Zeydîye, İsmailîlik, Ehl-i Sünnet'inMâturidî ekolü, Eş'arî ekolü ve Hadis Taraftarları. Bunlardan Haricîler, Mu'tezile, Eş'arîlik ve Hadis Taraftarları bir ekol olarak tarihe karışırken Mâturidîlik ve Hanefîlik Türklerin çoğunluğu tarafından benimsenen mezhepler olmaya devam etmiştir.Haricîlik, Türk bölgelerinde önemli faaliyetlerde bulunmuşsa da onları kendi tarafına çekmekte başarılı olamamıştır. [41]

3. Hoca AhmedYesevî'nin asla unutulmaması gereken bir başka önemli özelliği de Türk dilinin gelişmesindeki tarihî rolüdür. O, zamanında Arapça ile Farsçanın ilim ve edebiyat dili olmasına ve kendisinin de bu dilleri çok iyi bilmesine rağmen, Yesî'dekiirşad faaliyetlerinde Türkçe kullanmayı özellikle tercih etmiştir. Çünkü onun üstlendiği tarihi misyon, İslâm'ı henüz tanımayan veya yeterince ruhuna sindirememiş olan Türkler'i İslâm'la kucaklaştırmaktı. Kaldı ki, onun hitap ettiği Türk toplumları Arapça ve Farsçayı bilmiyorlardı. Onun için Yesevî, hitap ettiği toplumun kolaylıkla anlayabileceği sâde halk Türkçesini kullanmış, insanlara onunla konuşmuş ve "hikmet"lerini o dille söylemiştir. Yesevî'nin bu derece sevilip sayılmasının ve asırlarca hayırla anılmasının en önemli sebeplerinden biri de, herkesin kolayca anlayıp, severek okuduğu sâde bir Türkçe kullanmış olmasıdır. O'nun açmış olduğu bu çığır, kendisinden sonra da devam ettirilmiş ve böylece Türkçe'nin de bir edebiyat dili olduğu ispatlanmıştır.Dilin varlığını koruması o dili konuşan kavim/kavimlerin tarihi süreçte varlığını koruması anlamına gelir. Dolayısıyla Yesevî, bu anlamda içerisinde bulunduğu Türk Milletinin varoluşuna en büyük sosyal katkıyı yapanlardan biri olmuştur, diyebiliriz.

4. Yesevî'nin öneminin bir başka sebebi de, O'nun Türklerin İslam'la tanışmaya başlamasından sonra, ilk defa Türkler arasında müstakil bir tarikat kurmuş ve bu tarikat vasıtasıyla asırlarca Türk insanının ruh ve gönül dünyasında müspet tesir icra etmiş olmasıdır. Nitekim kendinden önce Türkler arasında faaliyet gösteren tasavvuf

---

[40] Osman Türer, "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm Tarihideki Yeri ve Tasavvufî Şahsiyeti", *Ahmed-i Yesevî*, Haz. Mehmed Şeker, Necdet Yılmaz), Seha Neşriyat, İstanbul 1996, s. 223-225.

[41] Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektaşilik Yazıları*, Ankara 2006; s. 145,148-149.

erbabından hiç biri, kendilerinden sonra da yaşayıp devam edebilecek güçlü bir tarikat kurmayı başaramamıştır.[42]

5. İslam'ın Türk gelenek ve töresinin bir parçası olmasına ve yerleşmesine büyük katkısı olmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hayatı, düşünce sistemi, etki ve tesirleri hakkında bilgi verdiğimiz AhmedYesevî, devlet otoritesinin kaybolduğu, taht kavgalarının yapıldığı, halkın geleceğinden endişeli bir halde iktisadi sıkıntılar içinde kıvrandığı, adam öldürmeler, baskınlar, soygunlar ve yağmaların yaşandığı, homojen anlayıştan uzak fikrî ayrılıkların bulunduğu bir kriz döneminde yaşamıştır. Onun yaşadığı coğrafi mıntıka genel olarak Türklerin yaşadığı yerlerdi ve bunlar arasında bir birlik bulunmamaktaydı. Lüzumsuz ihtilaf ve mücadelelerle birbirlerine zarar veriyorlardı. Aynı zamanda bu zümreler, henüz İslamiyet'i ve onun getirdiği yepyeni dünya görüşünü tam manasıyla benimseyebilmiş değillerdi. Hatta bunların arasında önceki kültürlerin yani Şamanizm'in, Budizm'in ve paganizmin izleri hala bulunmaktaydı. Böyle bir ortamda Yesevî, Batı Türkistan'ın Sayram kasabasında doğup XI. asrın sonu ile XII. asrın ilk yarısında[43], kaç yıl yaşadığı belirsiz olmakla birlikte 70-80 yıllık bir ömrü olduğu tahmin edilmektedir. Burada müşahede edilen bir husus; AhmedYesevî`nin gerçek şahsiyetini araştırırken, bunu menkıbevi hayatından ayırt etmenin son derece zor olduğu gerçeğidir. Ancak ana hatlarıyla bildiğimiz kadarıyla küçük yaşlarda iken annesini, daha sonra da babasını kaybeden Yesevî, daha sonra ablası ile birlikte gittiği Yesi'de Arslan Baba ile tanışıp onu terbiyesine girdiği, Yusuf Hemedanî`nin onu yetiştirip sonra Türkistan`a gönderdiği, başta Hakîm Ata/Süleyman Bakırganî olmak üzere halifelerinin olduğunu bilmekteyiz. Bir oğluyla bir veya iki kızı olduğunu da biliyoruz. Ayrıca duyduğu ıstırabı anlatan şiirlerinden dolayı oğlu İbrahim'in küçük yaşta öldürüldüğünü anlıyoruz. Bunlar ana çizgiler ama detayı bilmiyoruz. Onun yetiştirdiği halifelerin Anadolu`ya dağıldığını, ayrı ayrı tekkeler kurduklarını, düşüncenin de aynı kalmayarak değiştiğini ve diğer tarikatları etkiledikleri bilinmektedir. Bu noktada Yeseviliğin tasavvuftaki temel anlayışlarından birinin "4 kapı 40 makam" olduğu bilinmektedir. Bir insanın mükemmelliğe ulaşması için 4 kapı ve her kapının temsil ettiği 40 makamı aşması gerekmektedir. Tesir ve etki

---

[42] Osman Türer, "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm Tarihideki Yeri ve Tasavvufî Şahsiyeti", *Ahmed-i Yesevî*, s.226, 227.

[43] Amerikalı bilim adamı Devin De Weese'nin "TheYasaviOrderandPersianHagiogrphy in Seventeenth-Century Central (AlimShaykh of Aliabadand his Lamahatminnafhat-al Quds)" , TheHeritage of Sufizm, Vo, III, LateClassicalPersianateSufizm (1501-1750) theSavafidandMughalPeriod, Pp. 289-414 adlı çalışmasında Hoca AhmedYesevî'yi XIII. Yüzyılda yaşayan bir sûfî olarak göstermektedir. Bkz. DosayKenjetay, *Hoca AhmedYesevî'nin Düşünce Sistemi*, Ank. 2003, s.16.

noktasında mesela bugün Bektaşî inancına baktığınız zaman orada da 4 kapı 40 makam vardır ve aynen devam etmektedir.[44]

İyi bir tasavvufî ve dini eğitim aldığını gördüğümüz AhmedYesevî, kâmil manada bir İslam anlayışının olmadığı bir ortamda insanlara faydalı olmak için birikimini yansıtmayı bir görev ve ihtiyaç bilerek yola çıktı. Bildiklerini bulunduğu topluma verme ve yansıtma noktasında gayret sarf etti. Böylece ilkeleri, takip ettiği metodu, misyonu ve yolu belirginleşti. Böylece sonradan Yesevilik denilen geleneğin temelleri oluştu. İşte bu noktada AhmedYesevi'den bize intikal eden en önemli miras, onun hikmetleridir. Hikmetler bize onun edebî şahsiyetinin yanında fikrî şahsiyetiyle de ilgili bilgiler sunmaktadır.

AhmedYesevî'de, ahlak merkezli bir din anlayışı hâkimdir. Bu anlayışın toplumda yansıması için çalışmış, konuşmuş ve hikmetler söylemiştir. Hikmetlerin tamamı göz önüne alındığında üzerinde en çok durulan ana konuların dini ve tasavvufî unsurlarla birlikte sosyal ve zamanın ihtiyacı olan hususlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlar onu farklı ve tesirli kılmıştır. Bütün bunların temelini de ondaki Allah ve Hz. Muhammed inancı ve sevgisi oluşturmaktadır. Ayrıca ilimle ameli birleştiren bir aksiyon adamı ve ahlakçı kişiliği hatırlanması gereken önemli hususiyetleri arasında yer alır.

Onun düşünce sisteminin beslendiği kaynaklar arasında beşeri bilgi kaynakları yanında Kur'an ve hadis/sünnet yer almaktadır. Bundan dolayı o, eserlerinde ele aldığı konuların muhtevalarında her fırsata âyet ve hadislere dayanarak onların özünü dile getirmeye çalışmıştır.

AhmedYesevî göre, Hz. Peygamber tarafından en ideal manada yaşanmış sünnetiyle insanların sahip olması gereken manevî güç kaynakları oluşabilir. Dolayısıyla Rasûlullah'ın (s.a) söz, fiil ve takrirleri olan hadis/sünneti uymak gerekir.

Hoca AhmedYesevî sahip olduğu hasletleriyle, öncelikle yaşadığı bölgede, daha sonra Türkistan coğrafyasına ve İslam dünyasına mânevi rehberlik yapan bir şahsiyet olmuştur. Yine bugün Orta Asya'da AhmedYesevî adı, adeta İslam'la özdeşleşmiş temel ögelerden biri durumundadır. O çoktandır, burada tarihî hüviyetinden farklılaşmış, efsaneleşmiş bir şahsiyet olarak, Altaylardan Volga boylarına kadar, Pîr-i Türkistan, Hazret-i Türkistan, Hoca AhmedYesevî, Ata Yesevî olmuştur.[45]Orta

---

[44] Kemal Eraslan, Anadolu Ajansına verdiği roportaj bkz. http://www.haber34.com/hoca-ahmed-yesevinin-300-hikmeti--19999-haberi.html(27 Şubat 2011). Tesir ve benzerliklerle ilgili bkz. Abdurrahman Güzel, *AhmedYesevî'ninFakr-nâme'si Üzerine Bir İnceleme*,s. 279-286; Seyfullah Korkmaz, AhmedYesevîve Hacı Bektaş Veli Aralarındaki Bağlar, Fikirleri, Tesirleri ve Türk İslâm Edebiyatına Katkıları", *Erciyes ÜniversitesiSosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11 Yıl: 2001, s. 325-355.

[45] Ahmet Ocak, "Türk Dünyasında AhmedYesevî ve Yesevîlik Kültürünün Yayılışı.", Yesevilik*Bilgisi*, s. 316.

Asya Türk dünyasının en büyük ismi olarak kabul edilmiştir.[46]Balkanlar Kafkasya ve Anadolu Türkleri arasında da şöhreti yaygındır. Onun gibi geniş bir alanda ve asırlarca tesirini devam ettirebilmiş bir başka şahsiyet gösterebilmek zordur.

[46] Bkz. Kemal Eraslan, "AhmedYesevî", *DİA,* II, 161.